

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.36>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

Карагусов Фархад,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник

Інституту приватного права Каспійського університету (м. Алмати, Казахстан),
партнер ТОВ «K & T Partners (Кей енд Ті Партнерс)»,
член Міжнародної академії порівняльного правознавства (IACL)

У статті пропонується коротке узагальнення найбільш поширеного в сучасних правопорядках розуміння таких концепцій, як «соціальна економіка» і «соціальне підприємство», а також аналізуються перші кроки, зроблені в Казахстані, щодо створення правової та організаційної основи для соціального підприємництва. Обґрунтовується доцільність виділення в Цивільному кодексі Республіки Казахстан окремого виду юридичних осіб (поряд з комерційними та некомерційними юридичними особами), а також регулювання спеціальних організаційно-правових форм для ведення соціального підприємництва. Відзначається відсутність (принаймні, в більшості випадків) в традиційному розумінні інвестиційних відносин під час заснування і фінансування діяльності суб'єктів соціального підприємництва (і соціальної економіки загалом). Підкреслюється необхідність в оголошенні державою (як її політичного завдання) спрямованості на формування соціальної та солідарної економіки в Казахстані як особливого сектора національної економіки, в тому числі з обов'язковим розвитком конституційних основ для забезпечення загального блага, визнання і дотримання публічного інтересу. Відзначається об'єктивна потреба в створенні ефективної системи соціальних фінансів для підтримки і розвитку соціальної економіки в Казахстані.

Ключові слова: Казахстан, соціальне підприємництво, соціальна економіка, організаційно-правові форми.

Karahusov Farkhad. Organizational and legal forms of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan

The article offers a brief summary of the most common understanding of concepts such as "social economy" and "social enterprise" in modern law, and analyzes the first steps taken in Kazakhstan to create a legal and organizational basis for social entrepreneurship. The expediency of allocating a separate type of legal entities (along with commercial and non-commercial legal entities) in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, as well as the regulation of special organizational and legal forms for social entrepreneurship is substantiated. There is a lack (at least in most cases) in the traditional understanding of investment relations in the establishment and financing of social entrepreneurship (and social economy in general). It emphasizes the need for the state to declare (as its political task) the focus on the formation of social and solidarity economy in Kazakhstan as a special sector of the national economy, including the mandatory development of constitutional foundations to ensure the common good, recognition and public interest. There is an objective need to create an effective system of social finance to support and develop the social economy in Kazakhstan.

Key words: Kazakhstan, social entrepreneurship, social economy, organizational and legal forms.

Вступна ремарка. У 2021 році в законодавстві Республіки Казахстан з'явилися легальні визначення таких нових для нашої правової дійсності понять, як «соціальне підприємництво» та «суб'єкт соціального підприємництва», а також здійснені законодавчі зміни, спрямовані як на облік суб'єктів соціального підприємництва, так і на визначення заходів державної підтримки соціального підприємництва.

Ці законодавчі та організаційні новели представляються дуже важливим кроком як щодо забезпечення умов для більш стійкого розвитку приватного бізнесу в нашій країні, так і щодо формування більш інклюзивного, сприятливого і перспективного соціально-економічного середовища для всіх категорій наших співгромадян, і особливо для тих, кого обґрунтовано відносять до соціально вразливих верств населення.

З цими доповненнями в нашому законодавстві правова політика і практика державного управління в Казахстані трохи просунулася шляхом гармонізації з діяльністю Європейського Союзу і багатьох сучасних держав по створенню умов для функціонування так званої соціальної економіки (*Social Economy*).

Навіть більше, сприйняття вищезгаданих двох концепцій («соціальне підприємництво» та «суб'єкти соціального підприємництва») має послужити додатковим стимулом для розвитку правового інституту суб'єктів приватного права загалом і реформування системи юридичних осіб зокрема.

Наприклад, на цей момент казахстанське законодавство допускає здійснення соціального підприємництва як у формі індивідуального підприємництва, так і в різних організаційно-правових формах юридичної особи. Однак законодавчо закріплені класифікації суб'єктів підприємницької діяльності, а також юридичних осіб та їх організаційно-правових форм можуть вимагати уточнення відповідних законодавчих положень для того, щоб діяльність суб'єктів саме соціального підприємництва була максимально доступною та зручною для громадян, дозволяючи при цьому досягти мети формування умов для функціонування соціальної економіки в Казахстані.

Саме в зв'язку з цим у цій статті обговорюються деякі аспекти розвитку казахстанського законодавства з питання щодо організаційно-правових форм соціального підприємництва в Казахстані.

Поняття соціального підприємництва (зарубіжні джерела). Соціальне підприємництво (*Social Entrepreneurship / Social Business*) визнається однією з кращих моделей ведення сталого бізнесу саме в цей час. Воно розглядається як належна модель поліпшення суспільства за рахунок використання практичних, інноваційних та надійних засобів, дозволяючи забезпечити успішність господарської діяльності за одночасного задоволення потреб суспільства [1].

Соціальне підприємництво – це господарська діяльність (бізнес), орієнтована не тільки і не стільки на максимізацію прибутку, який одержує підприємство, але насамперед на досягнення результатів, пов'язаних з добробутом всієї спільноти і певних соціально незахищених груп [2].

Таким чином, у визначенні змісту та спрямованості соціального підприємництва виділяються два елементи: перший з них означає вирішення соціальних питань і створення соціально значущих цінностей, а другий – орієнтацію на досягнення ринково обґрунтованих результатів [1].

Водночас ці два названі елемента є єдиною метою соціального підприємництва, але перший з них (тобто той, що належить до реалізації певної соціальної місії, наявності соціальної значущості здійснюваної діяльності) має вирішальне значення для кваліфікації господарської діяльності як соціального підприємництва.

Слід звернути увагу на те, що деякі дослідники виділяють ще й третю характеристику соціального підприємництва – зв'язок з певним рівнем інновацій [3]. Безумовно, як нова, що ще знаходиться в процесі розвитку, модель ведення суспільно-корисної господарської діяльності, соціальне підприємництво не отримує необхідного широкого визнання без використання інновацій.

Водночас інноваційність видається наслідком виділення особливої сутності соціального підприємництва; у будь-якому разі – похідною ознакою цього феномена. І зовсім не викликає сумнівів те, що

інноваційність не може вважатися винятковою ознакою соціального підприємництва.

У той же час виділяються особливі сфери застосування інноваційних підходів під час здійснення соціального підприємництва, що, поза будь-якими сумнівами, специфічно проявляється в межах управління цією діяльністю і про що згадується далі у цій статті.

Соціальне підприємництво (якщо так перекладати термін «*Social Business*») є головним компонентом більш ширшого феномена – соціальної економіки (*Social Economy*), або солідарної економіки (*Solidarity Economy*) [3].

У цьому разі видається, що обидва терміни («соціальна економіка» і «солідарна економіка») в більшості випадків є взаємозамінними. У будь-якому разі вони представляються взаємодоповнюючими, оскільки існування такої економіки зумовлено рішенням істотних проблем соціально-економічного характеру (від чого і походить термін «соціальна економіка»), але за рахунок механізмів стимулювання широких верств громадян до продуктивної участі в такій економіці (залучення у відповідну діяльність). І саме тому економіка також (або як альтернативне поняття) називається солідарною: оскільки держава створює умови для соціальної інтеграції, а громадяни користуються наданими можливостями своєю активною та результативною діяльністю сприяти вирішенню важливих соціальних проблем.

Іншими словами, в межах функціонування соціальної та солідарної економіки соціально-економічний розвиток суспільства зумовлюється спільними зусиллями держави і його громадян в досягненні високого рівня соціальної інтеграції, матеріального благополуччя всіх верств населення, істотного зменшення відмінностей в економічному становищі багатих і бідних.

Особливим компонентом соціальної економіки також визнаються соціальні підприємства (*Social Enterprises*).

У цьому разі в Казахстані ще належить визначитися, чи повинні соціальні підприємства розглядатися як форма ведення соціального підприємства, а саме соціальне підприємство розгля-

дати власне як соціальну економіку, або ж соціальне підприємство і соціальні підприємства слід розглядати як два компонента соціальної економіки.

У літературі ж відзначається різниця між соціальним підприємством (*Social Business*) і діяльністю соціальних підприємств (*Social Enterprises*), яка полягає в тому, що соціальним підприємствам дозволяється обмежений розподіл чистого доходу між його учасниками, а соціальне підприємство вимагає повної реінвестиції доходу в межах відповідної організації соціального підприємства [3].

Проте, видається, що незалежно від існування такої відмінності і соціальне підприємство, і соціальні підприємства означають ведення відповідної соціально значимої діяльності на регулярній і системній основі (тобто як бізнес).

Поняття соціальної економіки. В іноземних джерелах відзначається відсутність одноголосно визнаної дефініції соціальної економіки. Однак відзначається виникнення особливої концептуальної і правової основи для функціонування соціальної економіки.

При цьому також визнається, що соціальна економіка може сприяти ефективному вирішенню нових соціальних проблем, посилення різних інститутів для поступального і сталого економічного зростання, більш справедливого розподілу доходу і багатства, відповідності пропонованих послуг нагальним потребам, збільшенню вартості господарської діяльності для обслуговування соціальних потреб, виправленню викривлень на ринку праці, а також поглибленню і зміцненню економічної демократії [3].

Соціальна економіка є альтернативною економічною системою, що функціонує не стільки з метою отримання прибутку, скільки з метою створення соціальних вигод для широких верств населення і дотримання / задоволення загального інтересу [3].

Зокрема, ця модель є альтернативною щодо до підприємства, як цей термін визначається казахстанським законодавством. Так, і Цивільний кодекс Республіки Казахстан (Загальна частина) [23] (далі – «ЦК»), і Підприємницький кодекс Республіки Казахстан [24] (далі – «ПК») визначають підприємство як самостійну

й ініціативну діяльність фізичних і юридичних осіб, спрямовану на отримання чистого доходу. Очевидно, що таке визначення відображає загальне розуміння підприємницької діяльності повсюдно в різних правопорядках.

У зв'язку з цим альтернативність моделі соціального підприємництва полягає в тому, що індивідуалістична спрямованість підприємницької діяльності доповнюється метою загальної соціальної значущості: «це бізнес-діяльність, орієнтована не тільки на максимізацію прибутку, а й на досягнення результатів, пов'язаних з добробутом всієї спільноти і певних соціально незахищених груп» [1].

Одночасно соціальне підприємництво є альтернативною формою ведення господарської діяльності і по відношенню до некомерційних організацій (які своїм функціонуванням формують так званий другий сектор), оскільки відповідно до ЦК вилучення доходу не може бути основною метою діяльності некомерційних організацій (пункт 1 статті 34 ЦК). Водночас, як зазначено вище, діяльність суб'єктів соціального підприємництва може бути сфокусована на отриманні чистого доходу.

У цьому разі, як зазначається в джерелах, головна відмінність між суб'єктами підприємництва (як і некомерційними організаціями в розумінні ЦК – Ф.К.), з одного боку, і особами, які здійснюють соціальне підприємництво, з іншого боку, полягає в тому, що перші мають на меті максимізацію фінансового результату своєї діяльності (або, відповідно, взагалі не можуть мати таку мету, хоча і мають право отримувати підприємницький дохід – Ф.К.), а другі в своїй діяльності, хоча і здійснюючи регулярну діяльність, яка приносить дохід (і навіть прибуток), маючи це як економічну мету своєї діяльності, концентруються на створенні суспільно значущих цінностей [3].

Водночас соціальна економіка не заміщає існуючі моделі, але доповнює їх. Так, відповідно до Декларації Всесвітньої Організації Праці про соціальну справедливість для справедливої глобалізації (червень 2008 року) сталий економічний розвиток і існування умов для трудової діяльності за наймом зумовлюється функціонуванням всіх трьох категорій учасників реальної економіки: (1) комерційних організацій

продуктивного, прибуткового і стійкого бізнесу, (2) життєздатного публічного сектора і (3) сильної соціальної економіки (яка забезпечує зайнятість, соціальний захист та інші соціально-економічні вигоди) [4].

З урахуванням такого розуміння на рівні Європейського Союзу соціальна економіка визначається як сукупність особливих організацій, які ведуть господарську діяльність, зумовлену необхідністю досягнення суспільно значущих цілей, вирішення соціально значущих завдань [2]. І такі організації є самостійними, незалежними від держави [5].

Таким чином, поняття соціального підприємництва може отримати належну правову основу за умови, якщо однією з цілей державної політики є формування соціальної та / або солідарної економіки. Чіткість і однозначність у визначенні такої мети дозволить на системній основі реформувати законодавство, визначивши організаційні форми соціальної економіки, систему державної підтримки суб'єктів соціальної економіки, а також ефективних і досить особливих механізмів і інструментів фінансування їх діяльності з боку так званих соціальних інвесторів (*social investors*).

При цьому необхідна ясність у формулюванні відповідної державної політики і її послідовна реалізація дозволять не тільки стимулювати розвиток соціальної економіки, але також створити дієві бар'єри для неефективного витрачання бюджетних коштів в межах підтримки соціальних підприємців, перешкоджати формуванню корупційної практики, запобігати зниженню довіри до держави і дискредитацію самої ідеї соціальної економіки.

Хто займається соціальним підприємництвом? Соціальним підприємництвом займаються люди, зацікавлені в здійсненні економічно рентабельної діяльності, але її кінцевим результатом має бути вирішення питань навколишнього середовища, справедливої торгівлі, освіти, здоров'я громадян та охорони здоров'я, соціальної справедливості [1].

В Європейському Союзі, як загальне визначення, суб'єктами соціальної економіки пропонується розуміти спеціально засновані приватні підприємства, засновані на свободі членства в них і автономії / самостійності прийнятих ними рішень

з використанням демократичного принципу прийняття таких рішень. При цьому виділяються дві категорії таких організацій, які своєю відповідною регулярною діяльністю формують соціальну економіку [2].

У межах першої категорії об'єднують ті організації, які створюються для задоволення потреб своїх членів за рахунок участі організації в ринкових відносинах за допомогою виробництва товарів, надання послуг, надання гарантій і фінансування. До другої категорії соціальних підприємств відносять тих, хто надає неринкові послуги [тобто такі, які з огляду на різні причини найчастіше пов'язані з недостатньою прибутковістю відповідної діяльності – Ф.К.] для домашніх господарств, і чий дохід не може бути присвоєний (тобто розподілений на їх користь) суб'єктами, які їх заснували, контролюють або фінансують їх [2].

В іноземних правопорядках така категоризація суб'єктів соціальної економіки призвела до того, що завдання формування соціальної економіки зумовило пошук правових рішень у двох напрямках: (1) розвиток традиційних правових форм юридичних осіб (зокрема, фонди та об'єднання) для допущення більшою мірою їх участі в ринковій діяльності і (2) юридичне визнання абсолютно нових організаційно-правових форм юридичних осіб (як, наприклад, форма соціального кооперативу в Польщі) [6].

При цьому очевидним є те, що соціальне підприємництво та соціальна економіка не припускають включення в коло відповідних організацій тих суб'єктів ринкової економіки, які займаються підприємницькою діяльністю, але як окремі проекти благодійності або іншої подібної форми суспільно-корисної діяльності надають фінансування чи іншу підтримку діяльності суб'єктів соціальної економіки.

Соціальні підприємства як особлива категорія (або організаційно-правова форма?) суб'єктів соціальної економіки. У більшості іноземних джерел відзначається відсутність консенсусу в академічному середовищі як щодо поняття соціального підприємства, так і щодо легальної дефініції цього терміну [7]. Водночас не викликає сумнівів та обставина, що саме діяльність соціальних підприємств у значній частці забезпечує функціонування власне соціальної економіки.

Так, Європейським Союзом пропонується цілком чітке розуміння ролі соціальних підприємств: *«соціальне підприємство – це оператор соціальної економіки, основна мета якого – надавати соціальний вплив, а не приносити прибуток своїм власникам або акціонерам. Воно [соціальне підприємство – Ф.К.] працює, пропонуючи на ринок товари і послуги в підприємницькій та інноваційній манері, і використовує свій прибуток передусім для досягнення соціальних цілей. Воно керується відкритим і відповідальним чином і, зокрема, залучає працівників, споживачів і зацікавлені сторони, яких зачіпає його комерційна діяльність»* [7].

При цьому абсолютно певним є і те, що соціальні підприємства являють собою, по-перше, особливого роду організації, а по-друге, спеціально створені для сприяння державній політиці (або функціонування в межах реалізації такої державної політики) у сфері соціально-економічного розвитку: *«соціальні підприємства [їх діяльність. – Ф.К.] поєднують суспільні цілі з підприємницьким духом. Ці організації зосереджені на досягненні більш широких соціальних, екологічних або суспільних цілей. Ініціатива соціального бізнесу, запущена в 2011 році, визначила дії, які дійсно допоможуть і поліпшать ситуацію на місцях для соціальних підприємств [7]»*.

Водночас якою б чіткою не була ця позиція, потреба в створенні належної правової основи діяльності соціальних підприємств визнана на міжнародному рівні.

Європейським Союзом запропонована операційна дефініція, відповідно до якої соціальним підприємством пропонується розуміти того (і ці ознаки застосовуються в сукупності): (1) для кого соціальна [громадська – Ф.К.] діяльність або забезпечення мети загального блага є причиною комерційної діяльності, часто за рахунок високого рівня соціальних інновацій; (2) чий прибуток в основному реінвестується для досягнення цієї соціальної мети; (3) у кого метод організації або структура власності [щодо бізнесу] відображає місію підприємства і передбачає використання демократичних принципів або засад участі, або з упором на соціальну справедливість [7].

Комбінація цих трьох характеристик може мати різні вирази, але, будучи саме сукупністю всіх трьох ознак, вона повинна бути збалансованою для цілей визначення меж діяльності соціальних підприємств. При цьому більшість точок зору сходиться на пріоритетності чітко визначених соціальних цілей діяльності соціального підприємства в межах всієї здійснюваної ним діяльності [6].

Значимість особливої правової та організаційної основи для соціальної економіки. Правова і організаційна основа соціальної економіки (діяльності соціальних підприємств та інших суб'єктів соціального підприємництва) дозволяє вирішити проблему працевлаштування, зайнятості та соціальної інтеграції вразливих або маргіналізованих верств населення (молоді і молодих фахівців, жінок старше 55 років, інвалідів, осіб, які відбули кримінальне покарання, безробітних або бездомних в силу різних причин і ін.), а також здійснити різні соціально значимі ініціативи в межах соціального захисту, реалізувати трудові програми розвитку, просування екотуризму та справедливої торгівлі, підтримка корінного населення територій, що становить меншість, проекти місцевого економічного розвитку, боротьба з ВІЛ / СНІДом, просування «зелених» робочих місць і, в більш широкому сенсі, сприяння в досягненні стійкості підприємств [4].

Саме соціальна значимість цієї діяльності вимагає не тільки її системного характеру, але також встановлення особливої системи охорони та всебічної підтримки цієї діяльності (діяльності кожного соціального підприємства) з боку держави і громадських інститутів. Визнання особи суб'єктом соціальної економіки означає доступність для нього наявних заходів та інструментів такої охорони і підтримки.

З урахуванням всіх цих обставин, наприклад, Європейська комісія прагне створити сприятливе фінансове, адміністративне та правове середовище для соціальних підприємств, щоб вони могли працювати нарівні з іншими учасниками ділового обороту в межах одних і тих же секторів національної економіки і / або суспільних відносин [7].

Такі спеціальні заходи розробляються на політичному рівні і системно впрова-

джуються в практику, оскільки в силу своїх соціальних і економічних цілей соціальні підприємства часто вразливі на фінансовому рівні, вони зазнають труднощів під час створення своїх фінансових резервів або покритті операційних витрат.

Дуже важливо розуміти, що (з огляду на те, чим являється соціальна економіка за своїм змістом) суб'єкти соціальної економіки не розглядаються як об'єкти капітальних інвестицій [3]. Під час заснування відповідних організацій, як і під час надання їм фінансування в інших формах, не виникає тих інвестиційних відносин, які мають місце у відносинах між комерційними організаціями та їх засновниками / учасниками [12]: навіть у разі соціального підприємства, правове становище якого може дозволяти якийсь обмежений розподіл його чистого доходу серед його учасників, повернення здійснених в нього капітальних інвестицій не видається хоч якось вірогідним. А у разі соціального підприємства другого виду (тобто як Social Business) таке повернення інвестицій взагалі неможливе.

У зв'язку з цим обґрунтовано зазначається, що звичайні приватні інвестори часто розглядають соціальні підприємства як непривабливий об'єкт інвестицій, в зв'язку з чим ці підприємства часто змушені покладатися на державні субсидії, які (при цьому) можуть створювати проблеми для їх автономії. Тому актуальною є розробка різноманітних і прийнятних саме для соціальних підприємств моделей фінансування їх діяльності, що підтримують її стійкість [4].

З огляду на цю принципову обставину сутність соціальної економіки зумовлює розвиток нової концепції і системи взаємовідносин, яку називають соціальними фінансами (*social finance*), яка б функціонувала для цілей фінансування соціальної економіки / соціальних підприємств. Компонентами такої системи є, власне, суб'єкти соціальної економіки як об'єкти фінансування, а також соціальні інвестори і особливі інструменти фінансування, які не є капітальними інвестиціями [5].

У межах такої системи соціальні підприємства (*Social Enterprises*) і суб'єкти соціальної економіки (*Social Business*), їх діяльність є об'єктами соціальних інвестицій

(або як одержувачів і користувачів різними інструментами соціальних фінансів, вигодонабувачів від їх використання).

Своєю чергою соціальними інвесторами (тобто джерелами фінансування соціальної економіки) є ті, хто не отримують повернення своїх інвестицій і приросту на них у вигляді грошей або іншого позитивного майна, але націлені на отримання соціально значущого ефекту від їх інвестицій за рахунок задоволення суспільних потреб третіх осіб, вирішення соціальних проблем [5].

При цьому інструментами соціальних фінансів можуть бути будь-які форми фінансування соціальної економіки, що підтримують її стійкість, включаючи членство в певних організаціях взаємного фінансування, функціонування спеціальних фондів, надання особливих грантів, пайове і квазіакціонерне фінансування й інші способи фінансової підтримки [4].

Необхідність особливих організаційно-правових форм для суб'єктів соціальної економіки зумовлюється особливостями цілей і способів здійснення діяльності суб'єктами соціальної / солідарної економіки. В іноземних джерелах зазначається, що для них не існує єдиної організаційно-правової форми: в інших правопорядках більшість соціальних підприємств діють у формі соціальних кооперативів, деякі з них зареєстровані як приватні компанії з обмеженою відповідальністю, деякі є взаємними фондами, а багато хто з них є некомерційними розподільними організаціями, такими як благодійні товариства, асоціації, добровільні організації, благодійні організації або фонди [7].

Таким чином, іноземний досвід пропонує такі організаційно-правові форми для суб'єктів соціальної економіки, як: кооперативи (*cooperatives*), товариства взаємної підтримки (*mutual benefit societies*), асоціації, фонди та соціальні підприємства, «які спеціально виробляють товари, послуги і знання, переслідуючи економічні та соціальні цілі і вирощуючи солідарність» [4]. При цьому уточнюється, що всі «чотири великі історично сформовані сімейства організацій: кооперативи, товариства взаємодопомоги, фонди і асоціації [як суб'єкти соціальної економіки – Ф.К.] характеризуються прагненням найбільш вразливих соціальних

груп реагувати на їх власні потреби через організації самопомоги» [2].

Регулювання окремих організаційних форм для суб'єктів соціальної економіки диктується тим, що вони можуть займатися підприємницькою діяльністю, але вони обмежені в розподілі чистого доходу на користь своїх засновників / учасників (або такий розподіл для них є взагалі недоступним). Саме тому організаційно-правові форми комерційних (підприємницьких) організацій можуть бути неприйнятними для соціального підприємництва.

Якщо ж соціальна економіка дозволяє фізичним особам виступати в якості її суб'єктів, то в силу цих причин і форма індивідуального підприємництва також може бути непринятною. Водночас у цьому разі може знадобитися введення особливої форми, наприклад, соціального індивідуального підприємця.

Своєю чергою, як вже говорилося, функціонування суб'єктів соціальної економіки може бути неможливим (або сильно обмеженим), якщо вони будуть діяти у формах некомерційних організацій, яким, хоча і дозволяється отримувати підприємницький дохід, але для яких його отримання не може бути головним фокусом і основною метою їх діяльності. Водночас для суб'єктів соціальної економіки отримання такого доходу як регулярного джерела фінансування може мати вирішальне значення. Відтак і розвиток законодавства про некомерційні організації стає актуальним, в тому числі, щоб забезпечити ефективність соціальної економіки.

В останньому разі особливої актуальності набуває позиція професора Ю.Г. Басіна, який вважав, що «найнадійнішим критерієм розмежування [комерційних і некомерційних організацій – Ф.К.] служить можливість розподілу прибутку між учасниками [10]». Якщо казахстанський законодавець вибере варіант застосування до суб'єктів соціальної економіки (соціального підприємництва) якихось форм некомерційних організацій, то виключення з пункту 1 статті 34 ЦК вказівки на те, що отримання прибутку не повинно бути основною [і хоч який інший – Ф.К.] метою діяльності некомерційної організації, стає принципово важливим (хоча виключення такої

вказівки видається доцільним у будь-якому разі, тому що закріплення такого критерію не має соціально-економічного обґрунтування, але створює правову невизначеність і формує ґрунт для конфліктів у межах правозастосування).

Водночас уточнимо свою раніше висловлену позицію [12]: найбільш доцільним (у тому числі з урахуванням підходів до розуміння соціальної економіки в розвинених правових порядках і особливостей цивільно-правового регулювання юридичних осіб в Казахстані) є: (1) виділення суб'єктів соціальної економіки як окремого виду юридичних осіб (на додаток до їх поділу на комерційні та некомерційні організації); (2) регулювання особливих організаційно-правових форм для таких суб'єктів залежно від змісту діяльності кожного відповідного суб'єкта.

У будь-якому разі, яким би не було законодавче рішення щодо класифікації юридичних осіб та регулювання організаційно-правових форм для суб'єктів соціального підприємства (загалом для соціальної економіки), під час визначення для них організаційно-правових форм доцільно пам'ятати, що їх загальною характеристикою є те, що система управління і ведення справ такого підприємства зумовлюється колективною власністю і принципами участі членів (учасників, засновників) підприємства в управлінні ним [4].

Чи є соціальне підприємництво в Казахстані? З урахуванням вищевикладеного на це питання на цей час слід відповісти: «немає; поки немає!».

Але вже зроблені перші кроки з формування правової та організаційної основи соціального підприємництва в Республіці Казахстан.

У казахстанських засобах масової інформації зазначається, що *«соціальне підприємництво – це не нове явище для Казахстану і для світової економічної системи. Головна мета соціального підприємництва – соціальна місія [14]»*. З цим можна частково погодитися.

Але для Казахстану ця концепція все ж є новою, бо спрямованість на вирішення суспільно значущих проблем і завдань соціальної інтеграції вразливих верств населення хоча і була важливим напрямом діяльності ще Радянської держави, однак

за відсутності підприємництва, навіть більше – за умови законодавчої заборони підприємництва, ці завдання вирішувалися іншими способами.

Проте вже прийнятий Закон «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Республіки Казахстан з питань підприємництва, соціального підприємництва і обов'язкового соціального медичного страхування [25]» (*«Закон про соціальне підприємництво»*). Внесені зміни та доповнення до деяких чинних законодавчих актів Республіки Казахстан (про найбільш важливі з них див. нижче).

Суттєвим моментом є те, що планується формування і ведення Реєстру соціальних підприємців [15], і вже розроблений проект відповідних Правил [16].

Крім цього, вже здійснюються організаційні заходи з боку держави з питань розвитку трудових навичок і стимулювання робочих місць, забезпечення соціальної інтеграції певних категорій громадян [18], сформований Атлас нових професій і компетенцій Казахстану [19], створюються відповідні соціальні служби [17].

Розроблено Концепцію Соціального кодексу Республіки Казахстан, який (хоча не має і не повинен мати метою регулювання соціального підприємництва) буде заснований (як один з трьох базових принципів) на принципі солідарності і відповідальності держави і громадян [21].

Водночас, здається, що (якщо не відразу, то в найближчому майбутньому) Соціальний кодекс регламентуватиме діяльність і інструменти фінансової підтримки соціальної (солідарної) економіки. Таке регулювання саме нормами такого кодексу є не тільки обґрунтованим, але і об'єктивно – найбільш доцільним.

Що стосується Закону про соціальне підприємництво, то його прийняття (яким би недосконалим або незавершеним не був його зміст) відповідає світовим тенденціям суспільного розвитку, відображає (певною мірою) міжнародний і зарубіжний досвід.

Це – важливий крок щодо формування в Казахстані соціальної економіки. Але це тільки перший крок до сприйняття концепції соціального підприємництва правовою системою Казахстану і її впровадження в реальність Казахстану.

У контексті теми цієї статті видається важливим звернути увагу на наступні важливі новели, які були внесені в законодавство Казахстану Законом про соціальне підприємництво:

1) ПК доповнений поняттям і юридичним терміном «соціальне підприємництво», зазначенням основних завдань / цілей соціального підприємництва, зазначенням і категоризацією тих, хто може займатися соціальним підприємництвом, встановленням вимог до Реєстру соціальних підприємців, а також переліком заходів державної підтримки соціального підприємництва (які вводяться з січня 2022 року);

2) Земельний кодекс доповнено положеннями про підтримку соціального підприємництва аналогічно підтримці малого бізнесу в плані землекористування для будівництва;

3) до Бюджетного кодексу внесені поправки, які вказують на те, що державний бюджет на різних рівнях повинен включати витрати на підтримку соціального підприємництва;

4) внесені поправки до Закону про місцеве державне управління і самоврядування, які зобов'язують органи місцевого державного управління і самоврядування здійснювати заходи державної підтримки соціального підприємництва відповідно до ПК;

5) до Закону про державне майно внесені поправки, що дозволяють суб'єктам соціального підприємництва на пільгових умовах орендувати державне майно без права викупу.

Крім цього, «з 1 січня 2022 року набувають чинності поправки до Податкового кодексу РК, які передбачають застосування зниженої ставки податку на майно для суб'єктів соціального підприємництва [22]».

Основні завдання соціального підприємництва визначені в статті 79-2 Підприємницького кодексу, включаючи: як (1) забезпечення участі суб'єктів підприємництва у вирішенні соціальних проблем (сприяння їх вирішення), так і (2) відповідно до прийнятого в розвинених правових порядках розуміння соціальної економіки, сприяння в забезпеченні зайнятості соціально вразливих верств населення, створення для них рівних з іншими громадянами можливостей для участі в суспільно

корисній діяльності, а також просування на ринок вироблених суб'єктами соціального підприємництва товарів, виконуваних ними робіт, послуг, в тому числі шляхом особистої трудової участі соціально вразливих верств населення. При цьому ці норми стосуються тільки тих, хто віднесений до соціально вразливих верств населення відповідно до вказівки в статті 79-3 ПК.

Слід зазначити, що в статті 79-2 ПК одним із завдань соціального підприємництва визначено «забезпечення участі суб'єктів підприємництва у вирішенні соціальних проблем, в тому числі шляхом впровадження соціальних інновацій і сприяння в наданні соціальних послуг».

Видається, що ця норма ПК некоректно визначає таку задачу саме для соціальних підприємців, оскільки саме цей напрям діяльності є (має бути) завданням для державного управління під час просування соціального підприємництва.

У цьому разі очевидна недоцільність визнання власне підприємницької діяльності соціальним підприємництвом (навіть якщо відповідні підприємці «беруть участь у вирішенні соціальних проблем»). Думається, що для таких підприємців можна (і навіть треба) передбачити окремі (інші, ніж для соціального підприємства) заходи державного заохочення, стимулювання або підтримки з метою спонукання до участі у вирішенні соціальних проблем.

У встановленні такої законодавчої норми в ПК вбачається невдале сприйняття іноземного досвіду. Наприклад, не враховано, що в Польщі державна політика щодо вирішення завдань соціального підприємництва заснована на двох стовпах [6]: (1) підтримка власне соціальних підприємств та інших соціальних підприємців і (2) схеми підтримки будь-яких суб'єктів, які відповідають встановленим критеріям (наприклад, наймають громадян з соціально вразливих верств населення).

Водночас, як зазначається вище, відповідно до підходів, прийнятих в іноземних правових порядках, застосування інноваційних підходів проявляється в управлінні діяльністю соціального підприємця. У цьому контексті інновації повинні насамперед стосуватися управлінської діяльності самих соціальних підприємців; інновації повинні сприяти досягненню мети саме соціального

підприємства / суб'єкта соціального підприємства, а не державного управління [3].

Одночасно слід зазначити недосконалість юридичної техніки в тому, що поняття «інновацій», визначається (хоча і «для цілей цього Кодексу» [тобто ПК – Ф.К.], але в межах змісту саме підпункту 1) статті 79-1 ПК. Різна спрямованість норм ПК (зокрема, не тільки на регулювання соціального підприємства) зумовлює і різне значення інновацій, які застосовуються в тій чи іншій сфері застосування ПК.

З урахуванням викладеного вважаємо за доцільне не тільки уточнити завдання соціального підприємства, а й відкоригувати визначення поняття і значущості інновацій саме в сфері ведення соціального підприємства.

Заходи підтримки соціальних підприємств. Як вже зазначалося вище, визнання особи суб'єктом соціального підприємства означає доступність для нього передбачених законодавством особливих заходів організаційної, правової, методологічної та фінансової підтримки.

У статті 232-1 ПК перераховані види державної підтримки соціального підприємства, які, на додаток до тих, що надаються суб'єктам малого бізнесу, включають: формування інфраструктури такої підтримки, податкові пільги, фінансову підтримку соціальних підприємств (в тому числі субсидування процентної ставки за кредитами, виданими банками другого рівня, і які надаються для оплати оренди державного майна), пільгові умови оренди державного майна, інформаційно-методичну підтримку соціальних підприємств, сприяння міжрегіональному співробітництву та пошуку ділових партнерів, організацію професійного навчання та підвищення кваліфікації, надання державних грантів на конкретні цілі).

Очевидно, що багато (якщо не більшість) з передбачених (та інших, які будуть розроблені в майбутньому) заходів щодо підтримки саме соціального підприємства (передусім заходів фінансового та іншого майнового характеру) для звичайних підприємств не повинні бути доступними.

У будь-якому разі для таких звичайних підприємств участь у системі соціальних фінансів (*social finance*) має обмежуватися тільки роллю соціального інвестора (*social*

investor), але не об'єкта інвестицій (власне соціального підприємця; *social investee*).

Стаття 79-1 Підприємницького кодексу містить легальну дефініцію соціального підприємства в Республіці Казахстан: «Соціальним підприємством є підприємницька діяльність суб'єктів соціального підприємства, що сприяє вирішенню соціальних проблем громадян і суспільства, яка здійснюється відповідно до умов, передбачених статтею 79-3 цього Кодексу [«Категорії суб'єктів соціального підприємства» – Ф.К.]».

При цьому індивідуальні підприємці і юридичні особи (за винятком суб'єктів великого бізнесу) [і тільки вони – Ф.К.] можуть вважатися соціальними підприємцями за умови, що вони: (1) визнані такими за допомогою реєстрації в Реєстрі суб'єктів соціального підприємства та (2) включені до цього Реєстру відповідно до вимог статті 79-3 ПК і Правил формування та ведення зазначеного Реєстру (як зазначається вище, проект таких Правил існує, але ще не затверджений).

Така легальна дефініція соціального підприємства видається занадто загальною, яка не містить чітко визначених, юридично значущих критеріїв, які допускають її застосування: (1) навіть щодо тих суб'єктів, які не являються (концептуально або об'єктивно не можуть розглядатися) як суб'єкти соціального підприємства, а також (2) щодо тієї діяльності, яка по своїй суті не є соціальним підприємством (в загальновизнаному розумінні в багатьох інших правопорядках).

Щоб уникнути неефективності застосування заходів підтримки соціального підприємства та формування корупційної практики здійснення такої підтримки, легальна дефініція соціального підприємства потребує законодавчої деталізації або пояснення.

При цьому слід пам'ятати, що соціальне підприємство – це не звичайне підприємство (оскільки цей термін визначається казахстанським законодавством). Це – поєднання підприємницької діяльності та націленості на здійснення соціальної місії, де другий компонент має переважне значення, а можливість розподілу чистого доходу грошима або іншим майном, як і іншого повернення грошових

інвестицій, істотно обмежується або зовсім забороняється.

Також слід розуміти, що соціальне підприємництво – це бізнес, тобто регулярне і безперервне здійснення на системній основі протягом тривалого часу відповідної господарської діяльності по досягненню її цілей і вирішенню поставлених завдань в межах її соціального спрямування.

Соціальне підприємництво не є проектом. У зв'язку з цим потрібно створення адекватної правової основи для соціального підприємництва, включаючи визначення (створення нових, спеціальних) організаційно-правових форм для соціального підприємництва, розробку ефективних моделей фінансування соціального підприємництва та формування правових умов для функціонування системи соціальних фінансів.

З урахуванням викладеного необхідний чіткий законодавчий поділ понять підприємництва та соціального підприємництва, в тому числі завдання, перераховані в статті 79-3 ПК, повинні бути змінені, а передбачені в ній заходи підтримки соціальних підприємців повинні бути відокремлені від преференцій для підприємців, які просто *«беруть участь у вирішенні соціальних проблем»*.

Про поняття «суб'єкт соціального підприємництва». Введена в законодавство Казахстану легальна дефініція терміну «суб'єкт соціального підприємництва» за своїм змістом також недостатня для розуміння того, що є соціальним підприємництвом, і того, хто із суб'єктів підприємницької діяльності розуміється соціальним підприємцем.

Легальний термін у чинній редакції частини другої статті 79-1 Підприємницького кодексу: (1) просто вказує на індивідуальних підприємців та юридичних осіб, (2) які включені до Реєстру суб'єктів соціального підприємства, і (3) діяльність яких спрямована на вирішення визначених законодавством завдань соціального підприємства (стаття 79-2 ПК), а також (4) які надають не менше 50% створених ними робочих місць для працівників з соціальним статусом і витрачають на оплату їх праці не менше 25% від загальної суми своїх витрат на оплату праці, або мають доходи від здійснення

передбаченої соціально значимої діяльності в розмірі не менше 50% від загального обсягу своїх доходів і реінвестують не менше 50% свого чистого доходу в здійснення своєї діяльності в межах соціального підприємництва (стаття 79-3 ПК).

Думається, що таке визначення соціального підприємництва необхідно переглянути і уточнити. При цьому слід взяти до уваги таке:

(1) можливість ведення соціального підприємства фізичною особою видається прийнятним в умовах Казахстану; проте, думається, що більш доцільним було б для цих цілей використовувати не форму індивідуального підприємця, а спеціально для цілей заняття соціальним підприємництвом регламентувати особливу правову форму соціального індивідуального підприємця;

(2) допущення участі юридичних осіб саме як суб'єктів соціального підприємства вимагає: (а) законодавчого визнання ще одного окремого виду юридичних осіб (на додаток до комерційних і некомерційних організацій) і (б) регулювання спеціальних організаційно-правових форм для таких юридичних осіб; організаційні форми для соціального підприємства, існуючі в інших країнах (зокрема, соціальний кооператив, взаємний фонд та ін.), не передбачені казахстанським законодавством (хоча зазвичай всі суб'єкти соціальної економіки діють у корпоративних формах, в тому числі діючи як асоціації, або є фондами).

Таким чином, у ЦК доцільно внести відповідні поправки щодо правового становища юридичних осіб, тому що: (1) соціальне підприємство не є діяльністю комерційних організацій, а (2) форми некомерційних організацій можуть не сприяти очікуваній соціальній інтеграції вразливих груп населення та їх мотивації до участі в продуктивній діяльності, а також не передбачають систематичної господарської діяльності, спрямованої на отримання підприємницького доходу, і перешкоджають або ускладнюють використання багатьох моделей фінансування для соціального підприємства.

Хочеться звернути увагу на ту обставину, що за рахунок належного регулювання соціального підприємства ПК

може отримати більше визнання як значимого законодавчого акту (якого він не має в зв'язку з самим фактом його прийняття, а також його змістом [11]).

Висновки. Формування соціальної та солідарної економіки в Казахстані вимагає створення належної законодавчої та організаційної основ для соціального підприємництва в Казахстані, в тому числі здійснення істотних змін і доповнень в системі чинного законодавства.

Такі зміни і доповнення повинні належним чином відображати такі принципові моменти:

1) соціальне підприємництво – це регулярна і цілеспрямована господарська діяльність. Соціальне підприємництво – не благодійні проекти окремих суб'єктів, які ведуть підприємницьку діяльність або функціонують як некомерційні організації;

2) соціальна / суспільно значуща місія є першочерговою і переважаючою метою діяльності будь-якого суб'єкта соціального підприємництва / суб'єкта соціальної економіки. Концепції загального блага і публічного інтересу вимагають істотного теоретичного розвитку і законодавчого оформлення для того, щоб правова і організаційна основа соціального підприємництва була сформована найбільш доцільно,

обґрунтовано і ефективно;

3) належне правове регулювання соціальних підприємств зумовлюється наявністю цілісної системи ефективних і різноманітних механізмів, що забезпечують інклюзивність і достатню мотивацію для вразливих і маргіналізованих верств населення з метою їх соціальної інтеграції, яка повинна бути сформована на рівні державної політики із застосуванням системного та комплексного підходів;

4) необхідно враховувати особливості організаційної структури та управління в соціальних підприємствах та інших суб'єктах соціального підприємництва: структура управління і система управління бізнесом такого підприємства / суб'єкта визначається колективною власністю і принципами участі членів (учасників, засновників) підприємства в його управлінні, а також демократичним способом управління і прийняття рішень;

5) істотне значення має формування системи соціальних фінансів з метою створення ефективних і доступних для відповідних суб'єктів джерел фінансування соціального підприємництва; при цьому слід пам'ятати, що в більшості випадків заснування соціальних підприємств / суб'єктів соціального підприємництва не існує інвестиційних відносин між суб'єктом і його засновниками / учасниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. SESBA: Social Enterprise Skills for Business Advisers. Research Report about the status and reinforcement of social entrepreneurship in Europe. / SESBA project partnership, 2016. URL: https://www.academia.edu/41544774/Research_report_about_the_status_and_reinforcement_of_social_entrepreneurship_in_Europe.
2. Daniela D. 2018, SOCIAL ECONOMY: Conceptualisation and analysis of an emergent hybrid reality. URL: https://www.academia.edu/41758459/SOCIAL_ECONOMY_Conceptualisation_and_analysis_of_an_emergent_hybrid_reality.
3. Ineza, A. (2021). Review of case of social entrepreneurship: EcoPost for a Green and Prosperous Society. Academia Letters, Article 1874. URL: <https://doi.org/10.20935/AL1874>.
4. THE READER 2011: Social and Solidarity Economy: our common road towards decent work. Second edition 2011 / International Training Centre of the International Labour Organization 2011. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/instructionalmaterial/wcms_166301.pdf.
5. Glänzel, G., Schmitz, B., Mildenerger, G. (2012). Report on Social Finance Investment Instruments, Markets and Cultures in the EU. A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
6. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2016): Mapping study on Social Enterprise Eco-systems – Updated Country report on Poland. URL: <https://emes.net/research-projects/social-enterprise/follow-up-of-the-mapping-study-on-social-enterprise-eco-systems-project/>.

7. European Commission (2020) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Poland. Author: Anna Ciepielewska-Kowalik. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: <https://europa.eu/!Qq64ny>.

8. European Commission: Social enterprises. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en.

9. Defourny Nyssens and Brolis. Mapping and Testing Social Enterprise Models Across the World: Evidence from the «International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project». URL: https://www.researchgate.net/publication/331284603_Mapping_and_Testing_Social_Enterprise_Models_Across_the_World_Evidence_from_the_International_Comparative_Social_Enterprise_Models_ICSEM_Project_ICSEM_Working_Papers_No_50_PREFACE_AND_ACKNOWLEDGEMENTS.

10. Басин Ю.Г. Юридические лица по гражданскому праву. Понятие и общая характеристика. В: Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. Предисловие Сулейменов М.К., Ихсанов Е.У. Сост. Сулейменов. М.К. Алматы : АЮ – ВШП «Әділет», НИИ частного права КазГЮУ, 2003. 734 с.

11. Сулейменов М.К. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан: много шума из ничего. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33440634.

12. Карагузов Ф.С. О необходимости проведения реформы системы юридических лиц и восприятия концепции социальных предприятий в Республике Казахстан. *Республиканский юридический научно-практический журнал «Фемида»*, 2021 г., № 7 (307). С 21–34; URL: <https://zanmedia.kz/storage/2021/07/femida2021-7.pdf>.

13. Карагузов Ф.С. О праве учреждать коммерческие организации и частном инвестировании в Казахстане. Алматы : *Налоги и финансы*. № 8 (август) (с. 14–19), № 9 (сентябрь) 2010 (с. 8-1).

14. В Таразе проходит международный форум социального предпринимательства. URL: <https://mail.kz/ru/news/kz-news/v-taraze-prohodit-mezhdunarodnyi-forum-socialnogo-predprinimatelstva>.

15. В Казахстане создадут реестр социальных предпринимателей. URL: <https://www.zakon.kz/5075259-v-kazahstane-sozdadut-reestr-sotsialnyh.html>.

16. Проект Правил ведения реестра субъектов социального предпринимательства [в Республике Казахстан]. URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=9966785>.

17. Как будет развиваться гражданское общество, рассказала Аида Балаева. URL: <https://www.zakon.kz/5070179-kak-budet-razvivatsya-grazhdanskoe.html>.

18. Портрет безработного составили в Казахстане. URL: <https://www.zakon.kz/5083175-portret-bezrobotnogo-sostavili-v.html>.

19. Шапкенов: Будем переобучать людей в соответствии с новыми реалиями. URL: <https://www.zakon.kz/5084408-shapkenov-o-gryadushchey-bezrobotitse.html>.

20. Кто предоставляет работу осужденным в Казахстане. URL: https://www.inform.kz/ru/kto-predostavlyaet-rabotu-osuzhdennym-v-kazahstane_a3811196.

21. Как планируют бороться с социальным неравенством в Казахстане. URL: <https://www.zakon.kz/5084405-kak-planiruyut-borotsya-s.html>.

22. Налог на имущество снизят социальным предпринимателям. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34063139.

23. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=604;-32.

24. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854#pos=491;-18.

25. Закон Республики Казахстан от 24 июня 2021 года № 52-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам предпринимательства, социального предпринимательства и обязательного социального медицинского страхования». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33046086#pos=43;-55.